

УДК 631.1:330.101

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/189-40>**Несененко П.П.**

доктор економічних наук, доцент,
Одеський національний економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6399-3511>

Патлатой О.Є.

кандидат економічних наук, доцент, докторант,
Одеський національний економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-8034>

Гуй Хуачжи

аспірантка,
Одеський національний економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-3930>

Nesenenko Pavlo, Patlatoi Oleksandr, Gui Huazhi
Odesa National Economic University

ПРОБЛЕМА СТВОРЕННЯ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ В ПРАЦЯХ ДЕЯКИХ ПРЕДСТАВНИКІВ ФРАНЦУЗЬКОГО ВІДГАЛУЖЕННЯ КЛАСИЧНОГО НАПРЯМУ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

У статті здійснено систематизацію теоретичних поглядів класичного напрямку економічної теорії, а саме його французького відгалуження, на проблему створення та розподілу доданої вартості в аграрному секторі. Показано, що рання французька школа економічної думки поставила важливі питання щодо генези доданої вартості, співвідношення дійсної і ринкової цінності, забезпечення пропорційності у національній економіці, з особливим акцентом на роль у цьому процесі аграрного сектору. Застосування елементів даного підходу в рамках економічної політики могло б сприяти формуванню відповідної ринкової інфраструктури, наближенню цін на вітчизняну сільськогосподарську продукцію до середньосвітових, а в перспективі – виникненню комплексних ланцюгів доданої вартості всередині національної економіки, які б об'єднували агропромисловий комплекс і суміжні галузі, генеруючи мультиплікативний ефект зі створення доданої вартості.

Ключові слова: класичний напрям економічної теорії, додана вартість, ціна, аграрний сектор, економічна політика.

THE PROBLEM OF CREATING VALUE ADDED IN THE AGRICULTURAL SECTOR IN THE WORKS OF SOME REPRESENTATIVES OF THE FRENCH BRANCH OF THE CLASSICAL ECONOMICS

The article systematizes the theoretical views of the classical school of economics, namely its French branch, on the problem of creation and distribution of value added in the agricultural sector, and proves the relevance of this development for ensuring the development of the agricultural industry of Ukraine and strengthening its place in the global value chains. It is shown that the early French school of economics raised important questions about the genesis of value added, the relationship between real and market value, the issue of proportionality in the national economy with a special emphasis on the role of the agricultural sector in this process, raised the problems of taxation of various industries and types of activity in accordance with their productive or unproductive nature. It has been proven that the prices for agricultural products of Ukrainian producers generally do not correspond neither to world prices for such products, nor to production prices that would cover costs and provide farmers with a profit that is not lower than the average. In the short term, these problems could be tackled by applying the elements of the agricultural policy of the European Union. In the long term, the goal of the structural policy should be the movement towards the production and export of finished products of the agro-industrial sector, the prices of which, including on the world market, unlike the prices of raw materials, are characterized by relative stability. The application of the elements of the scientific approach of the French classical school of economics within the framework of economic policy could contribute to the formation of the appropriate market infrastructure, the approximation of prices for domestic agricultural products to the world average, and in the long term to the emergence of complex value added chains within the national economy, which would unite the agro-industrial complex and related industries, generating multiplicative effect of creating value added both due to forward upgrading (shifting to the production and export of finished goods) and backward upgrading (strengthening of national industries which produce the means of agricultural production).

Key words: classical school of economics, value added, price, agricultural sector, economic policy.

JEL classification: B1, N01, N5

Постановка проблеми. Проблема даної публікації присвячена генезі методології дослідження доданої вартості, з акцентом на сучасні проблеми аграрного сектору та ланцюгів доданої вартості в сільському господарстві. Автори статті взяли в якості об'єкта дослідження тільки аналіз відміченого питання в рамках класичного напрямку, обмеживши його, перш за все, французьким відгалуженням дослідження цінності в працях раннього етапу розвитку класичної школи, включаючи творчість фізіократів. Необхідність такого підходу продиктована тим, що сучасна економічна теорія володіє досить обмеженим інструментарієм для теоретичного обґрунтування структурної політики, особливо у випадку такої специфічної галузі як сільське господарство. Останнє посідає вагомe місце в економіці України, однак у той же час страждає на низку системних проблем, які загострилися на тлі повномасштабного російського вторгнення в Україну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема меж продуктивних і непродуктивних видів діяльності, розробка методологічного підходу щодо виявлення ключових ланок створення та зростання доданої вартості, а також напрацювання механізмів цілеспрямованої підтримки цього процесу, є об'єктом уваги сучасних зарубіжних вчених. Питання генези вартості (цінності) має не суто теоретичний характер, а напряму пов'язане з процесами економічного зростання, оптимального співвідношення обсягів реального та фінансового сектору, а також створення, розподілу та перерозподілу вартості, що зокрема знайшло відображення у працях М. Мащукато [7]. Теорія ланцюгів доданої вартості, зокрема глобальних ланцюгів, на різних ланках яких відбувається створення та розподіл різних часток доданої вартості кінцевого продукту, розвинута в рамках наукового доробку Дж. Бейр, Г. Джерефі, Р. Каплінські, С. Понте [8], Т. Сторджена, О. Мемедовіч [10] та ін. Однак методологія цього підходу могла б бути підсилена та збагачена за рахунок залучення до нього здобутків класичної економічної теорії.

Мета статті полягає в систематизації теоретичних поглядів класичного напрямку економічної теорії, а саме його французького відгалуження, на проблему створення та розподілу доданої вартості в аграрному секторі та доведенні актуальності цього доробку для забезпечення розвитку сільськогосподарської галузі України та посилення її місця у глобальних ланцюгах доданої вартості.

Виклад основних результатів дослідження. Дослідження сутності багатства та законів його формування, зростання, а також дії факторів виробництва зі створення цінності, завжди займали особливе місце в історії економічної науки. Вагомий внесок у дослідження цієї проблематики зробили представники французького відгалуження економічної теорії. Умовно раннє французьке відгалуження класичної школи економічної теорії можна розділити на два великих періоди: дофізіократичний та фізіократичний. Творчий доробок фізіократів виявив величезний вплив на класичну англійську політичну економію; остання ж, своєю чергою, стала наріжним каменем для розвитку як економічної теорії марксизму, так і неокласичної економіки, теоретичні засади якої сьогодні формують методологічний каркас економічного мейнстріму (економічної теорії головного напрямку).

Зазначимо, що поява західної економічної науки пов'язана з концентруванням її уваги на практичному аспекті економіки через дослідження ціни, як основи майбутніх пропорцій індивідуального та суспільного капіталу, а з ним і його результату як індивідуального так і суспільного продукту. Причому цінність для обміну західні класики, на відміну від марксизму, звели до купівельної сили речі, а не до праці, яка, з боку цінності як корисності блага, визначалася інтенсивністю потреб і запасом благ, а з іншого – витратами на з'єднання визначальних факторів виробництва – праці та землі. З боку цінності для споживання відмічені фактори глумачились як такі, що дозволяють створити відповідну форму корисного блага, а з іншого – визначити витрати на їх з'єднання, як кошти виробництва.

Піонерами у розробці відміченого підходу стало французьке відгалуження класичної політекономії, де проблема цінності зайняла особливе місце в питаннях становлення, розвитку та відтворення капіталу, що почались із праць П.Л. Буагільбера, продовжились у творчості Р. Кантильона, а знайшли своє логічне завершення у творах Ж.Б. Сея і Ж.Ш.Л.С. де Сімонді. У рамках французької школи була сформульована низка основоположних категорій економічної науки, а також принцип економічного лібералізму, більш відомий як «laissez faire», введений у науковий обіг представниками цього ж відгалуження – фізіократами. Подібні ідеї вперше виникли не в капіталістичній Англії, а у Франції, де на той час (друга половина XVII – перша половина XVIII ст.) все ще домінували феодальний устрій, мануфактурний уклад виробництва, аграрний характер економіки, жорстке регулювання цін на сільськогосподарську продукцію, жорстка феодальна експлуатація та непосильна податкова система. Саме в таких умовах уперше викристалізувалися ідеї щодо максимального зменшення державного втручання в економіку та забезпечення пропорційності обміну.

І одним з перших виразників цих ідей був П.Л. Буагільбер (1646–1714), автор таких відомих праць як «Докладний опис становища Франції, причини падіння її добробуту і прості методи відновлення, або Як за один місяць доставити королю усі гроші, яких він потребує і збагатити все населення» (1696), «Звинувачення Франції» (1707), «Трактат про природу, обробіток і користь зерна», «Міркування про природу багатства, грошей і податків» (1707), «Дослідження про рідкість грошей» і низки інших. Фактично стрижнем досліджень П. Буагільбера стала проблема походження багатства Франції та обставин, що його визначають, що закарбувалося в назві одного з його творів «Міркування про природу багатства, грошей і податків». У подальшому саме навколо цих питань сконцентрують свою увагу фізіократи, А. Сміт, Д. Рікардо та їх послідовники, про що красномовно свідчать назви їхніх творів. Вони перегукватимуться у своїй проблематиці з творчістю зазначеного економіста, хоча глибина розуміння проблем, поставлених цим автором, звичайно, буде вельми поступатися зазначеним економістам.

Інтуїтивно виходячи із майбутньої ідеї, що лежала в методі аналітичного підходу дослідження, де спочатку давався аналіз цілого, а потім досліджувалися його частини відносно нього, вчений, розглядаючи окрему проблему, кожен раз повертався до відпо-

відності її цілісному баченню об'єкта дослідження. Що це за питання? Це, в першу чергу, проблеми походження багатства країни. По-друге, спроба з'ясування дії законів, відповідно до яких воно формується. І, нарешті, третє – джерело багатства, величина якого визначалася ціною.

П. Буагільбер бачив, що все більшу частину багатства люди отримують завдяки ринку, а тому він інтуїтивно виходив на питання про закони його функціонування, тобто проблему ціноутворення. Вчений виділив два види цін як ринкову (ціна за якою товар продано) і справжню або справедливую цінність (вартість). Остання вимірювалася витратами праці та землі. А в дії цінового сигналу було помічено механізм встановлення істинних пропорцій різних видів суспільної діяльності завдяки «пропорційним цінам» (термін П. Буагільбера), що, з одного боку, компенсують виробникові витрати виробництва, а з іншого – зумовлюють відповідний дохід, чим забезпечують оптимальний розподіл ресурсів [5].

Друге положення полягало у пошуку параметрів ринкового інституційного середовища. Вчений вважав, що воно повинно забезпечувати досягнення істинної пропорційності, яка можлива за умов наявності на ринку вільної конкуренції через автоматичний (без втручання держави) розподіл праці між галузями виробництва, що об'єктивно встановлює у суспільстві робочий час на виготовлення тих чи інших видів товарів. Звідси, гроші, за його міркуваннями, повинні були полегшувати обмін, а тому поза ним становили велике зло, коли переставали бути посередником в обміні товарів між людьми в доведенні до них існуючих на цей час суспільних пропорцій.

Виходячи із значення творчості вченого для вітчизняної дійсності, слід відмітити, що досягнення вільних пропорційних цін для України, перш за все, важливо почати із сільського господарства, що визначить їх у інших галузях, а значить дозволить:

- забезпечити покриття витрат виробниками і, відповідно, отримання адекватного винагородження за вкладені у виробництво кошти у вигляді прибутку, а власнику землі відповідної ренти, для збереження та примноження її якості;

- через зменшення навантаження на витрати виробництва дії податків забезпечити більш високий рівень товарності продукції;

- налагодити безперервне виробництво товарів і високий споживчий попит на них, який особливо важливий в умовах сучасної світової кризи і тих подій в Україні коли аграрна сфера фактично залишилось однією з галузей, де ще зберігається більш-менш стабільне зростання та розвиток.

Безпосереднім продовжувачем ідей П. Буагільбера, як і класичного напряму, стала така визначна постать в історії економічної думки як Ричард Кантільон. У його праці «Есе про природу торгівлі в цілому» виокремлені три аналітичні контури: модель походження багатства, процес виробництва багатства та модель грошового обігу. Згідно «теорії трьох рент» Кантільона, першої в історії економічної думки теорії суспільного відтворення, суспільний дохід розпадається на три частини: дохід землевласників, покриття витрат, у тому числі на утримання робітників усіх видів, а також третя частина, яка забезпечує дохідність (тобто прибуток).

Шляхом застосування дедуктивного методу, дослідникові вдалося розрізнити внутрішню та ринкову цінність блага. Крім того, він виявив залежність створення суспільного продукту від мінливих смаків привілейованих класів (у даному випадку – власників землі), з чого передусім виникає проблема невизначеності та ризику, носієм якого є підприємці. Ці ідеї випередили розвиток економічної науки майже на два століття та в подальшому отримали продовження через теорію фізіократів, А. Сміта, Дж. С. Мілля до А. Маршалла. [1, с. 109–112].

Аналіз проблеми доданої вартості з особливим акцентом на економічні відносини в аграрному секторі знайшов своє продовження у Франції у науковій спадщині школи фізіократів. Засновник цієї наукової школи Ф. Кене створив першу в історії формальну модель суспільного відтворення [9] (що обмежувалася, утім, лише випадком простого відтворення), яка відобразила процес створення і реалізації річного продукту в процесі взаємодії між трьома класами суспільства: продуктивним класом (тобто усіма зайнятими у сільському господарстві), земельними власниками та «безплідним класом» (ремісниками, торговцями тощо).

Під впливом соціально-економічних умов тогочасної Франції, Ф. Кене відносив до продуктивної лише працю в аграрній сфері та у галузі видобутку корисних копалин. Револьюційною та актуальною досьогодні була думка вченого, що «якщо якісь непродуктивні елементи суспільства вилучають занадто багато, скорочуючи кількість того, що продуктивні верстви (у системі Кене – селяни) можуть реінвестувати у виробництво, економіка зупиниться. Іншими словами, якщо здійснюване непродуктивними елементами вилучення цінності перевищує обсяг створення цінності елементами продуктивними, зростання економіки припиниться» [7].

Розглядаючи суспільство як частину природи, тобто живий організм, Ф. Кене висунув ідею про те, що закони суспільства є частиною дії законів природи. Тому в своєму розвитку люди повинні керуватися їх закономірностями, не порушуючи наявний природний стан. Іншими словами, була акцентована увага на необхідності відслідковування закономірностей дії людей, яка б не суперечила природним законам. Одна з причин подібного тлумачення була обумовлена фактами надмірного споживання панівних верств населення, які не вписувались у рамки дії природних законів, як їх розумів Ф. Кене.

Другим аспектом проблеми стало питання досягнення природних пропорцій між факторами виробництва через таку особливу форму зв'язку між людьми як обмін, яке і стала другим елементом складової методології Ф. Кене, яка дозволила йому, надалі, вперше вийти на аналіз промислового капіталу за відсутності глибокої розробки теорії ціноутворення.

Третьою складовою виявилось посилення аналітичного підходу через подолання односторонності використання його в дослідженні ринку попередниками. Це відбулося завдяки застосуванню методу дедукції як сходження від абстрактного до конкретного, розробленому в працях філософів того часу. Однак на цьому шляху вони не відмовились від індукції, що слугувала основою для перевірки ними правильності дослідження окремих сторін дійсності через постійне їх співставлення до цілого, в якому відмічені частини

були присутні. Іншими словами, аналітичний підхід залишався як визначальний.

Реалізація цієї ідеї отримала розвиток у працях А.Р.Ж. Тюрго, коли раніше дослідженні за допомогою аналітичного підходу окремі частини об'єкта у його попередників, тепер отримали більш чітке тлумачення. Результатом цього стало формування, першої в історії економічної думки, системи наукових економічних поглядів, побудованих на отриманих результатах дослідів, що давала господарська практика. З одного боку, це був крок уперед до застосування відкритих закономірностей в практиці, однак, з іншого боку – такий підхід ще відставав від осмислення дійсності, як цілого, представленого у творчості Р. Кантільона.

Четвертий елемент методології, виходячи з панівної ролі, у той час, природного компоненту змістив дослідження фізіократів у бік превалювання у створенні пропорцій суспільного виробництва природи. Однак більш високий рівень ринку в їх часи у порівнянні з попередніми дозволив їм перенести дослідження економіки із сфери обігу в сферу виробництва (перш за все землеробства). Саме землеробство, на їхню думку, створює продукт і цінність для обміну, а також чистий продукт, що не мало, на їх думку, місця в інших галузях людської діяльності. Це дало можливість Ф. Кене вперше провести аналіз промислового капіталу та поглибити міркування Р. Кантільона стосовно процесу суспільного його відтворення.

Продовження відміченої проблематики можна знайти і в послідовних напрацюваннях фізіократичної школи, однією з найбільш яскравих фігур якої був Анн Робер Жак Тюрго (1727–1781). Його ідеї представляли з себе наукові нароби, які в деяких аспектах відрізнялися від напрацювань Ф. Кене. А.Р. Тюрго прийшов до фізіократії, вже маючи свою особливим чином сформовану систему поглядів, і відтак напрацювання Ф. Кене підлаштовував саме під них. Звідси можна констатувати існування двох відгалужень фізіократії, одне з яких спиралася на творчість Ф. Кене, а інше – на А.Р.Ж. Тюрго.

У рамках творчого доробку Тюрго дістали реалізацію два важливих аспекти. По-перше, чітке визначення предмету дослідження економічної науки, як науки про багатство та закони його розподілу, по-друге, перше глибоке застосування інструментарію дедуктивного методу дослідження економічних процесів до з'ясування дії економічних процесів.

Стосовно другого зауваження, можна стверджувати, що метод дедукції дозволив суттєво структурувати отримані матеріали не тільки метром школи Ф. Кене, але й зазначеним автором, і вибудувати логічну картину їх викладення. Однак було б помилкою вважати дедуктивний метод магістральним в дослідженні, так як вже перші параграфи праці фіксують наявність цілісної картини економіки, в яку поступово автор вносить дослідження її окремих, найбільш важливих частин. Крім того, у А.Р.Ж. Тюрго проблеми аграрних відносин із самого початку постають як визначальні.

Робота А.Р.Ж. Тюрго «Роздуми про створення і розподіл багатства» (1766) складалася зі ста параграфів (тез) [11, с. 5–68]. У цьому творі умовно можна виділити три фундаментальні частини в дослідженні економічних проблем, які містять в собі аспекти дослідження аграрних відносин, з яких А.Р.Ж. Тюрго

і починає свій аналіз. Причому сам хід дослідження автора рухається від демонстрації загальної характеристики суспільного господарювання до з'ясування його соціальної форми господарювання у вигляді промислового капіталу та місця п'яти форм його організації, а також співвідношення між ними, коли кожна із форм вкладання грошей конкурує з іншими за частку в загальному суспільному доході.

В першій третині твору з 1 по 28 тези, аналізуються причини виникнення поділу праці, що виводяться з аграрної сфери, з якої А.Р.Ж. Тюрго, як пізніше і А. Смітом, дається картина цілісної характеристики ринкового суспільства. Однак, на відміну від А. Сміта, який починає дослідження з аналізу впливу глибини поділу праці на її продуктивність в суспільстві, як першого фактору збільшення величини добробуту, А.Р.Ж. Тюрго досліджує поділ праці і показує це через з'ясування причин появи торгівлі, класів, відносин між ними, чистого продукту, та ефективність п'яти існуючих способів обробітку ґрунту, які А. Сміт так глибоко не досліджує.

Іншими словами, він розгортає картину впливу суспільного поділу праці через аграрну сферу. Першим питанням книги постає причина появи торгівлі в умовах превалювання аграрної сфери. З нею постає проблема появи поділу праці та торгівлі, яка розгортається через такі причини, як різна якість ґрунтів, що не дає можливість вирощувати всі культури на одній і тій же ділянці для задоволення постійно зростаючих потреб, чим демонструється неефективність спроб задовольняти їх самотужки, без звернення до інших людей. Крім цього, до проблеми задоволення потреб додається великий проміжок часу від виробництва сировини до перетворення її у готовий продукт. Тому з часом виникає необхідність її обробки, а з нею і поява прошарку ремісників, основним завданням яких є зміна форми сировини для отримання готової продукції, яка поступає від виробників аграрної сфери.

Отже, після з'ясування причин появи землеробів та ремісників, А.Р.Ж. Тюрго приступає до дослідження процесу виокремлення власників, перш за все, в аграрній сфері, які, на першому етапі, нічим не відрізняються від землеробів, тобто господарюють на власній землі. З часом, після захоплення вільних земель, частина останніх перетворюються в повноправних власників земельних угідь і починає віддавати відповідну частину ґрунтів під обробку іншим людям. Це викликає більш високу продуктивність праці, що дозволяє, крім створення фонду відтворення власника, отримувати надлишок для споживання як орендаря, так і інших людей, найнятих для обробітку землі. Виникає нерівність в розподілі власності. Цікаво, що зроблений аналіз доводить причину нерівного розподілу землі між людьми, що підтверджує таке ж положення Р. Кантільона, причину якої дослідник вбачає в чотирьох моментах: 1) більш чисельній частині сімей; 2) різній плодючості землі, яку вони використовують, а відповідно, різній кількості виробленого продукту; 3) постійному переході власності від батьків до дітей, що призводить до перерозподілу земельних ділянок; 4) бережливому та раціональному, або навпаки, веденню господарства.

Всі ці, зазначені вище причини викликають відокремлення землероба від власника, постійний розпо-

діл продукту між відміченими групами і привласнення останніми чистого продукту. Наслідком цього стає поділ суспільства на три класи – землеробів, ремісників та власників, або на продуктивний клас, клас, що утримується та власників.

Перші два класи мають схожість в тому, що обидва живуть на свої заробітки, що виплачуються з продуктів землі, які дозволяють виручити тільки ціну їх праці і однаково вступають у відносини з власниками засобів виробництва або землі, отримуючи за це винагороду за свою працю.

На базі зазначеного вчений визначає переваги землероба над ремісником, який стає рушійною силою для створення заробітку останнього. В подальшому він зазначає, що саме аграрна сфера визначає кількість фонду прожиття для ремісника, як основи його існування, який обмежується фондом засобів, необхідних для його життя. Звідси, праця землероба є єдиним джерелом усякого багатства, а звідси – землероби є продуктивний клас, а ремісники, відповідно, той клас, який утримується за рахунок частини продукту аграрної сфери.

В завершенні роздумів ставиться питання стосовно закономірності вилучення власниками доходу з землі, та відповідно способів її обробки, що суттєво впливає на ефективність господарювання. Вчений виділяє п'ять історично існуючих способів обробки. Перший з яких пов'язаний з використанням найму людей, коли вони оплачуються подено або погодинно. Однак, цей спосіб має недоліки, оскільки має потребу в постійному контролі за якістю виконання робіт. Крім того, наймані робітники, що використовуються, отримують невисоку заробітну плату. Другим способом є обробка землі рабами, що теж має невисоку ефективність і не може здійснюватись у великих суспільствах. Тому, з часом, рабство замінюється кріпосництвом (васалітетом), коли раб стає власником частини земельної ділянки. Третім способом є відчуження землі в обмін на оброк, причому, керівництво маєток, де земля обробляється рабами, є важкою та копіткою справою, і тому вигідним стає наділення колишнього раба земельною ділянкою з обов'язком виплати ним частки продукту, що виробляється у вигляді натурі або грошима. Ті ж, які отримали землю на точно визначених умовах, отримують назву орендаторів або васалів. А їх попередні власники – сеньйорів. Четвертий спосіб – здольщина (скіпщина) – як форма господарювання виникає, коли земля передається в користування за умови виплати ренти. В даному випадку васал отримує більшу кількість землі, ніж сам може обробити, і тому він віддає її повністю або частково в користування іншим. У цьому випадку одна частина продукту, отриманого з землі, належить колоні, а інша – власнику, що послужило приводом для назви цієї форми половником. При цьому, власник несе витрати на обробку, використовує власні засоби виробництва та здійснює годування колони та його сім'ї від початку обробки землі до отримання перших результатів жнив. Саме цей спосіб суспільної організації активно використовувався у Франції. П'ятий спосіб – це оренда або винайм земель. Він виникає як результат розуміння власником землі того, що більш ефективним є довгострокова здача його земель в повне користування орендоотримувачу, який буде на ній господарювати за

умови фіксованої сплати коштів на цей строк за користування нею.

Виходячи з вищевказаного, можна прослідкувати фактичну постановку проблеми способів організації виробництва на землі та витрати виробництва на їх функціонування, які історично виникали. Правда, слід пам'ятати, що така постановка по суті має місце тільки в умовах розвинутого ринку або його становлення, так як в доринкових системах питання про витрати ніколи не домінувало. Це було пов'язано, з одного боку, з пірамідальною системою суспільства, де головним завданням було не зменшення витрат на виробництво, а ефективне функціонування держави як головного організатора виробництва та підпорядкування одних осіб іншими. З іншого боку, виходячи з ефективності організації в аграрній сфері, співвідношення між досягнутим ефектом та витратами можна було б віднести тільки до останнього, п'ятого способу організації – оренди або найму землі. Цим завершується перша третина найбільш важливих загальних і поверхових аспектів дійсності, як цілісної картини.

У другій третині праці, з 29 по 48 тези, розглядаються питання використання грошей як особливого товару, у зв'язку з чим робиться дослідження грошей, ціни та цінності. Детально ці аспекти для з'ясування їх самому собі найбільш логічно і ґрунтовно вчений реалізував в праці «Цінності та гроші» (1769), написаної для поглиблення розуміння аспектів функціонування ринку на стадії нерозвинутого товарного виробництва, яка до публікації не призначалась, але все ж побачила світ, як своєрідний додаток до основної його праці у 1769 році. Як і А. Сміт, вчений починає цю частину роботи не з вартості, на відміну від К. Маркса, а з аналізу грошей та ціни, як основи реалізації пропорцій суспільного виробництва. Спочатку з'ясовуються обставини того, чому саме золото та срібло, а не щось інше, використовуються у торгівлі у якості матеріалу для обміну.

Далі з'ясовуються принципи оцінки речей, що знаходяться в торговому обігу які автор починає з поняття поточної цінності товарів, що досягається завдяки наявності сукупності продавців різноманітних товарів які функціонують в обміні на ринку. Цим обумовлюються обставини, які визначають її величину в обміні. Визначається те, що безпосередньо впливає на ціну. Цим є придатність речі для обміну і її важливість для споживання, яку він назвав цінністю значення, інакше названою ним цінністю потреб.

Людина не може отримати продукт без відповідних зусиль з її боку, тобто праці. В сучасній термінології це називається «ресурсами». Їх витрати для отримання необхідних для життя людей речей А.Р.Ж. Тюрго назвав природною ціною речі. Обмеженість ресурсів кожної людини викликає необхідність обміну. У процесі цього здійснення людина погоджується віддати відповідну частку своїх ресурсів на інші ресурси, яка була названа вченим цінністю значення. Однак, на думку автора, пропорції обміну не можуть пояснити майбутні реально здійснені обміни, так як у кожного індивіда бачення такої пропорції до реального обміну свої. А їх фактичний стан може визначити тільки ринок.

Звідси постає проблема співвідношення цінності та ціни. Під час обміну відбувається процес вирівнювання цінності одного товару по відношенню до іншого

(мінова цінність). На думку вченого, дана пропорція не має своєю основою абсолютну цінність, не може знаходитись в праці або бути пов'язана з корисністю речі. Нею є почуття потреб, які в процесі обміну речей співставляються, досягаючи співставлення потреб та рівності через відмічений вище обмін.

Треба зазначити, що з цього положення випливає ряд важливих закономірностей. По-перше, домінуюча роль у визначенні пропорцій фактора землі. По-друге, вимірювання цих пропорцій через відносне співставлення потреб у вигляді товарів, які їх представляють. По-третє, відсутність абсолютної величини цінності, у зв'язку з чим мінові відносини (мінова цінність) виступає як відносини між людьми щодо зміни прав власності на блага, а не два фактори товару як цінності (споживної та мінової).

Друга третина книги деталізує ті аспекти, які пов'язані з функціонуванням капіталів, що приносять дохід. Для того, щоб безпосередньо вийти на зазначену вище проблему, А.Р.Ж. Тюрго ставить питання про гроші, які розглядає, з одного боку, як шкалу цінностей товарів, що обмінюються, а з іншого – як вмістилище збереження цінностей. У подальшому показується, що вони можуть бути використані всіма прошарками суспільства, так як мають властивість найкращим чином зберігати цінність, маючи такі характеристики, як тривалентність збереження, однорідність, ділимість тощо.

Другий аспект цінності розглядається як складова майбутнього дослідження функціонування капіталу, яка дозволяє найбільш зручно йому функціонувати, так як гроші мають найбільш значний ступінь заміщення іншими благами (ліквідність) у вигляді відповідного фактору виробництва як капіталу. Тому поява грошей приводить до збільшення та спрощення обсягів обміну та полегшення розподілу робіт між різними членами суспільства, що здійснюється завдяки знаходженню такої ємності збереження цінності, як гроші, що дозволяє зберігати запаси благ більш безпечно та ефективно в якості капіталу.

Крім того, ефективність останнього багато в чому залежить від рівня конкуренції як в середині кожного з факторів (праці або землі), так і між ними, через бажання людей отримати від фактору, який використовується, найбільший зиск, а це стимулює перелив капіталів через утворення середньої норми прибутку.

Починаючи з 49 параграфу, А.Р.Ж. Тюрго деталізує природу запасів річних продуктів, нагромаджених для утворення капіталів та одночасно розглядає рух багатства і накопичення грошей. Він показує, що рух багатства утворює попередні умови всіх прибуткових робіт. Така загальна постановка проблеми дозволяє перейти до розгляду всього вищезазначеного в аграрній сфері через демонстрацію багатства, що рухається як в натуральному, так і міновому розрізі, взаємно доповнюючи та впливаючи один на одиний.

З 49 параграфу також починається дослідження запасів річних продуктів для створення капіталу. Вчений звертає увагу на таке явище в нагромадженні, як недоспоживання річних продуктів під назвою рухомого багатства, яке від натуральної форми поступово переходить до заміни на грошову. Це стає основою всіх прибуткових робіт. В розділі деталізується питання відносно запасів, що виділяються на обробку землі. Так, досліджується таке важливе рухоме багатство в

обробітку землі, як худоба, а потім – раби. З часом, усякий капітал або будь-яка сума грошей, що вкладається в землю, стає першим способом використання капіталу для придбання земельного фонду.

З 59 параграфу А.Р.Ж. Тюрго переходить до форм використання грошей як авансів на промислове виробництво та діяльність у цій сфері, як в промислових підприємствах так і в землеробстві. В зв'язку з цим, він фіксує поділ промислового класу на підприємців та найманих робітників.

Другим способом використання капіталу є його застосування в землеробських підприємствах, яке має ряд особливостей на відміну від промислових. Так, у землеробстві конкуренція між капіталами встановлює поточну ціну оренд, створюючи стимули для виникнення крупних підприємств на землі а недостатність капіталістів-підприємців призводить до обмеження обробки земель і експлуатації їх рамками дрібного виробництва. Таким чином, утворюється поділ класу землеробів на підприємців або фермерів та найманих сільськогосподарських виробників, слуг тощо.

Четвертим способом використання капіталів стає їх застосування в торговій справі, що має наслідком посилення конкуренції між різними формами використання грошей за отримання максимального доходу.

Все вищезазначене вказує на органічні зв'язки між різними факторами виробництва з метою їх ефективного функціонування і тому є дуже важливим у розумінні як способів виконання робіт в сільському господарстві, якості самих факторів, так і ефективності їх використання. Така взаємодія відмічених аспектів отримала в сучасних умовах вигляд формування та розвитку агропромислового комплексу, на який все більший вплив мають процеси глобалізації світового господарства.

Виникає природне питання: а яке відношення вищевикладене має до української дійсності? На перший погляд, апелювання до здобутків минулого, в якому мали місце лише зародки становлення промислового капіталу, виглядає дивним. Але при уважному розгляді проблеми можна побачити досить тісні прив'язки відміченого до економіки України. Так, початок формування промислового капіталу співпадає із значним домінуванням у його становленні фактору землі, яка разом із працею утворює продукт, а також визначає пропорцію обміну, створюючи для нього цінність, що вказує на схожість процесів у Франції того періоду із сучасною з українською дійсністю.

Іншою проблемою був, і частково залишається, пошук способів подолання зрослої на початку вітчизняних ринкових трансформацій натуралізації господарства, а також загальної олігархізації економіки, через посилення дії ринкових механізмів. Це ж стосується і наявних диспропорцій усередині сільськогосподарського сектору, зокрема між рослинництвом і тваринництвом. Однак коректна дія ринкових механізмів потребує формування розвиненої ринкової інфраструктури та адекватного інституціонального середовища, зокрема недоторканності прав власності та реформування податкової системи [2, с. 9]. У дусі фізіократичної доктрини та її подальшого розвитку в рамках класичної школи, економічна та зокрема податкова політика можуть мати на меті перекласти податковий тягар із тих суб'єктів, які виробляють додану

вартість і використовують частину додаткової вартості для інвестицій у реальний сектор економіки й інновації, на рентоотримувачів, що привласнюють значну частину додаткової вартості, та витрачають її на особисте розкішне споживання та на спекулятивні інвестиції у фінансовому секторі (див. [7]), або у випадку України виводять суттєву частку власних капіталів за кордон.

Актуальність концепції внутрішньої і ринкової цінності, закладеної у рамках ранньої французької школи, пізніше розвинутої класичною економічною теорією та дещо підзабутої сучасною економічною наукою, підтверджується деякими сучасними напрямками економічних досліджень, зокрема концепцією глобальних ланцюгів доданої вартості. Емпірична «крива усміху» демонструє, що найбільша частка доданої вартості кінцевої продукції у рамках ланцюгів вартості генерується у секторах досліджень та розробок, дизайну, послуг і маркетингу, у той час як найменша – на рівні безпосереднього виробництва [8, с. 64]. Деякі теоретики вбачають у цьому не власне створення, а розподіл вартості, в процесі якого глобальні корпорації забезпечують собі «рентні доходи» за рахунок свого монопольного становища, у тому числі через виключні права на об'єкти інтелектуальної власності, оптимізацію витрат та оподаткування [7].

Водночас відзначається, що динаміка цін світового ринку на різні категорії товарів є нерівномірною: так, кінцева споживча продукція та капітальні блага характеризуються стабільністю попиту та позитивною ціновою динамікою, у той час як попит і ціни на проміжні продукти та сировину характеризуються великою мінливістю та різко негативною динамікою під час глобальних економічних криз [8, с. 7, 9].

Для України, економіка якої в останнє десятиліття спеціалізується на експорті переважно сільськогосподарської (сировина) і металургійної (напівфабрикати) продукції, а після початку повномасштабного російського вторгнення – передусім на зернових культурах та олії [3], постає проблема низької частки доданої вартості безпосередньо в експорті, а також слабкий мультиплікативний ефект від сировинних галузей, що не забезпечує значного генерування доданої вартості в суміжних галузях усередині національної економіки.

Блокада морських портів країною-агресором (які, попри значні успіхи в справі її прориву, все ж досі не можуть повноцінно працювати), а також обмеження щодо вітчизняних агроекспортерів і перевізників, запроваджені ключовими сусідами України в обхід законодавства ЄС, призвели до проблем з реалізацією вітчизняної агропродукції. Причиною наднизьких цін на неї, подекуди на 40% нижчих за середньосвітові (які, своєю чергою, після короткого сплеску на початку повномасштабної російської агресії проти

України в 2022 р., знову повернулися до стагнації), є не лише логістичні ризики, але й недосконалість інституціональних механізмів регулювання сільськогосподарського експорту. У результаті, зернотрейдери так чи інакше забезпечують собі не нижчий за середній прибуток, натомість основний тягар витрат лягає безпосередньо на виробників [4]. Отже, поточні ринкові ціни фактично є суттєво нижчими за ціни виробництва аграріїв, що, своєю чергою, загалом порушує пропорційність усередині національної економіки. У короткостроковій перспективі ця проблема потребує залучення досвіду Європейського Союзу щодо забезпечення сільськогосподарським виробникам цін на продукцію, не нижчих за ринкові (додаткові витрати при цьому можуть бути компенсовані зростанням податкових надходжень і притоком іноземної валюти). У подальшому ж дотримання «пропорційних цін» (відповідно до термінології класичної французької школи економічної теорії) для вітчизняних аграріїв можливе передусім шляхом подовження ланцюгів доданої вартості всередині національної економіки у бік кінцевої продукції, ціни на яку є менш волатильними, а також стимулювання внутрішнього попиту.

Висновки. Таким чином, підводячи підсумки, слід зазначити, що рання французька школа економічної теорії поставила важливі питання щодо генези доданої вартості, співвідношення дійсної і ринкової цінності, забезпечення пропорційності у національній економіці з особливим акцентом на роль у цьому процесі аграрного сектору, порушила проблеми оподаткування різних галузей і видів діяльності відповідно до їх продуктивного чи непродуктивного характеру.

Простежується певна віддалена аналогія між станом економіки Франції того періоду та розвитком посттрансформаційної економіки України, у процесі якого аграрний сектор посів одне з ключових місць як у структурі валового внутрішнього продукту, так і в експорті країни. Однак існуюча архітектура економічних інститутів нашої країни не дозволяє забезпечити пропорційне ціноутворення, тобто можливість покриття всіх витрат і отримання прибутку, не нижчого за середній, особливо для дрібних і середніх сільськогосподарських виробників. Вирішення цієї проблеми потребує залучення певних елементів сільськогосподарської політики ЄС, що було б також вагомим кроком на шляху європейської інтеграції нашої країни. Довгострокова стратегія розвитку аграрного сектору має ставити за мету, щоби ця галузь більш активно індукувала створення доданої вартості в суміжних секторах: як тих, що знаходяться вище у ланцюжку (виробництво та експорт готової продукції харчової промисловості), так і нижчих рівнів ланцюга доданої вартості (виробництво сільськогосподарської техніки, мінеральних добрив та інших засобів виробництва).

Список використаних джерел:

1. Несененко П.П., Артеменко О.А. Історія економічних учень: навчальний посібник. Одеса : ОНЕУ, 2017. 448 с.
2. Несененко П.П. *Наукова та реформаторська діяльність школи фізіократів як приклад для вирішення деяких сучасних соціально-економічних проблем України. Економіка харчової промисловості*. 2015. №1 (25). С. 3–12.
3. Огляд зовнішньої торгівлі українськими товарами за 3 квартали 2023 року. *Федерація Роботодавців України*. 2023. URL: <https://fru.ua/ua/media-center/news/fru/oglyad-zovnishnoji-torgivli-ukrajinskimi-tovarami-za-3-kvartali-2023-roku> (дата звернення: 03.02.2024).
4. Самаєва Ю. Як вийшло, що у нас найдешевша пшениця у світі. *Дзеркало тижня*. 2023. URL: <https://zn.ua/ukr/ariculture/jak-vijshlo-shcho-u-nas-najdeshevsha-pshenitsja-u-sviti.html> (дата звернення: 03.02.2024).

5. Boisguilbert P. *Détail de la France*. Paris: Institut Coppet, 2014. 136 p.
6. Cantillon R. *Essay on the Nature of Trade in General*. London: Variorum, 2015. 530 p.
7. Mazzucato M. *The value of everything: Making and taking in the global economy*. New York : Public Affairs, 2018. 384 p.
8. Ponte S., Gereffi G., Raj-Reichert G. (ed.). *Handbook on global value chains*. Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA : Edward Elgar Publishing, 2019. 612 p.
9. Quesnay F. *The Economical Table*. Forest Grove, Oregon: University Press of the Pacific, 2004. 256 p.
10. Sturgeon T.J., Memedović O. *Mapping global value chains: Intermediate goods trade and structural change in the world economy*. Vienna: United Nations Industrial Development Organization, 2011. 53 p. URL: <https://downloads.unido.org/ot/99/28/9928658/WP5.pdf> (дата звернення: 03.02.2024).
11. Turgot A. R. J. *The Turgot collection*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 2011. 560 p. URL: https://cdn.mises.org/The%20Turgot%20Collection%20Writings,%20Speeches,%20and%20Letters%20of%20Anne%20Robert%20Jacques%20Turgot,%20Baron%20de%20Laune_2.pdf (дата звернення: 03.02.2024).

References:

1. Nesenenko P. P., Artemenko O. A. (2017) *Istoriia ekonomichnykh uchen: navchalnyi posibnyk* [History of economic doctrines: a handbook]. Odesa: ONEU. (in Ukrainian)
2. Nesenenko P. P. (2015) Naukova ta reformatorska diialnist shkoly fiziokrativ yak pryklad dlia vyrishennia deiakykh suchasnykh sotsialno-ekonomichnykh problem Ukrainy [Scientific and reforming activity of the school of physiocrats as an example for solving some current socio-economic problems of Ukraine]. *Economics of the food industry*, no. 1 (25), pp. 3–12. (in Ukrainian)
3. Ohliad zovnishnoi torhivli ukrainskymy tovaramy za 3 kvartaly 2023 roku [Review of foreign trade in Ukrainian goods for the 3 quarters of 2023]. *Federation of Employers of Ukraine*. Available at: <https://fru.ua/ua/media-center/news/fru/oglyad-zovnishnoji-torgivli-ukrajinskimi-tovarami-za-3-kvartali-2023-roku> (in Ukrainian)
4. Samaieva Yu. (2023) Yak vyishlo, shcho u nas naideshvsha pshenytsia u sviti [How it turned out that we have the cheapest wheat in the world]. *The Mirror of the week*. Available at: <https://zn.ua/ukr/ariculture/jak-vijshlo-shcho-u-nas-najdeshevsha-pshenitsja-u-sviti.html> (in Ukrainian)
5. Boisguilbert P. (2014) *Détail de la France* [The State of France]. Paris: Institut Coppet. (in French)
6. Cantillon R. (2015) *Essay on the Nature of Trade in General*. London: Variorum.
7. Mazzucato M. (2018) *The value of everything: Making and taking in the global economy*. New York: Public Affairs.
8. Ponte S., Gereffi G., Raj-Reichert G. (ed.). (2019) *Handbook on global value chains*. Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing.
9. Quesnay F. (2004) *The Economical Table*. Forest Grove, Oregon: University Press of the Pacific.
10. Sturgeon T. J., Memedović O. (2011) *Mapping global value chains: Intermediate goods trade and structural change in the world economy*. Vienna: United Nations Industrial Development Organization. Available at: <https://downloads.unido.org/ot/99/28/9928658/WP5.pdf>
- Turgot A. R. J. (2011) *The Turgot collection*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 2011. 560 p. Available at: https://cdn.mises.org/The%20Turgot%20Collection%20Writings,%20Speeches,%20and%20Letters%20of%20Anne%20Robert%20Jacques%20Turgot,%20Baron%20de%20Laune_2.pdf (accessed February 3, 2024).